

Maailman suurin pölynimuri

MATTI VIRTANEN

Kreikan tuore valtionvarainministeri Yanis Varoufakis on ollut tänä keväänä median kestopohde. Vanhaa euroeliittiä Varoufakis on ärsyttänyt purjehtimalla kokouksiin kaulukset pystyssä, ilman kravattia ja paita housujen päällä – ja haastamalla riitaa erityisesti Saksan, mutta myös muiden vahvojen euro maiden kanssa.

Poliitikkona Varoufakisista voi olla montaa mieltä, mutta hän on myös (viimeksi USA:ssa vaikuttanut) taloustieteen professori, jonka kirjan Vastapaino julkaisi suomeksi viime syyskuussa. Sen alkuideana oli puretua USA:sta vuonna 2008 alkaneen ja pian myös Eurooppaan siirtyneen romahduksen syihin, mutta niitä etsiessään Varoufakis päätyi luotaamaan USA-vetoisen maailmankapitalismin koko kehityshistorian.

Kirjan analyysi on jäntevää ja rikkaan argumentoivaa, ja sen sisältä on pelkistettävissä tärkeimmät käännekohtat: pörssiromahdus vuonna 1929, toisen maailmansodan jälkeinen Bretton-Woods, dollarin irrottaminen kultakannasta vuonna 1971 ja sitten pankkimaailman romahdus vuonna 2008. Kaikissa käännekohtissa olennaista on ollut *rahoituksen* luonteen ja roolin äkkinäinen muutos.

Kehityksen alkuna olivat runsas sata vuotta sitten teknologiset keksinnöt, ennen kaikkea sähkö ja polttomoottori. Kun niitä alettiin saattaa kaikkien ulottuville, tarvittiin valtavia investointeja – ja niille rahoitusta. Syntyi suurpankkeja ja kasvavia pörssijä, jotka ovat tavallaan kuin vedonlyöntitoimistoja: rahoitetaan

sellaisia investointeja ja yrityksiä, joiden odotetaan olevan tuottoisia tulevaisuudessa. 1920-luku oli USA:ssa ja koko kapitalistisessa maailmassa näiden uusien rahoitusmuotojen kiivaan kasvun aikaa ja osakesäästäminen, myös tavallisen kansan keskuudessa, kukoisti.

Tulevaisuuden odotukset ja niiden mukana raha- ja osakemaailma liikkuvat kuitenkin huomattavasti nopeammin ja suuremmin kertoimin kuin reaalitytalous, ja siksi kiihkeät kasvukaudet päätyvät helposti rahamaailman kuplaan. Näin kävi vuonna 1929: tulevaisuuden odotuksille rakentuneet lainojen ja osakkeiden arvot romahtivat.

Vuonna 1932 valtaan USA:ssa nousi Franklin Delano Roosevelt ja hänen New Deal -ohjelmansa, joka oli saanut vaikutteita John Maynard Keynesin talousopeista. Uudet sosiaaliohjelmat ja tulonsiirrot lievensivät maan sisäistä lamaa, mutta maailmantaloudesta puuttui edelleen se, mikä Varoufakin mielestä on se tärkein eli ylijäämien kierrätysmekanismi:

”Yksi makrotalouden tilinpidon unohdetuista lainalaisuuksista on, että yhden maan kauppa-alijäämää vastaa aina toisen maan tai toisten maiden ylijäämä. Tämä asetelma vain vahvistuu, jos maat ovat sidoksissa toisiinsa poliittisin päätöksin rakennetulla valuuttakytkennällä, kuten 1920-luvun kultakannalla, sitten Bretton Woods -sopimuksella tai nykypäivän eurovaluutalla.”

Toisen maailmansodan jälkeen USA oli ylivoimainen taloudellinen ja sotilaallinen mahti, kun kaikki muut eturivin valtiot olivat olleet sotatantereina

Yanis Varoufakis
Maailmantalouden Minotauros
Vastapaino, 2014

ja suurelta osin tuhottuja. Sodan vielä kestäessä Bretton Woodsissa rakennettiin uusi USA-keskinen maailmanjärjestys, jossa oli kolme keskeistä elementtiä. Niistä kahdella eli Kansainvälisellä valuuttarahastolla (IMF) ja Maailmanpankilla on edelleen vahva ja näkyvä rooli. IMF:n tuli toimia ”palokuntana”, eli lainoittamalla vaikeuksiin joutuneita valtioita, ja Maailmanpankin kanavoimalla investointeja sodan murjomiin maihin. Kolmas oli kultaan sidottu dollari, johon kaikki muut keskeiset valuutat oli kytketty pienellä vaihteluvälillä.

Dollarin tueksi USA katsoi tarvitsevansa ainakin kaksi muuta vahvaa valuuttaa, joiksi valittiin – muutaman vuoden kostonmielialan jälkeen – maailmansodan suuret häviäjät, Saksa ja Japani. USA:n sotilaallisen läsnäolon ansiosta kumpikin valtio oli tehty siitä riippuvaiseksi ja kummallakin oli vahva teollinen pohja, koulutettua työvoimaa ja halu nostaa maansa tuhokasta. Molemmilla oli myös alkavan kylmän sodan kannalta Neuvostoliittoon nähden strategisesti oivallinen sijainti. USA kanavoimasi ensin Saksaan ja sitten Japaniin huiman määrän Marshall-apua saadakseen niiden nousun käyntiin. USA kaavaili myös Euroopan yhteistä talousaluetta, jonka ytimenä olisi Saksa. Vuonna 1951 perustetun Euroopan hiili- ja teräsyhteisön kummisetänä toimikin Varoufakin mukaan nimenomaan USA.

USA:n pääomavirrat avittivat Euroopan teollisuustuotannon mittavaan kasvuhyppäykseen, mutta ennen kaikkea ne loivat poliittista vakautta ja kysyntää myös amerikkalaisille tuotteille. Kun ensimmäisen maailmansodan jälkeen häviäjät, erityisesti Saksa, oli lyöty polvilleen, USA toimi nyt päinvastoin. Varoufakis huipentaa:

”Historiassa ei ollut aiemmin nähty, että voittaja olisi tällä tavoin nostanut juuri kukistamansa valtiot raunioista talousjäteiksi ainoastaan vahvistaakseen omaa pitkän tähtäimen valta-asemaansa.”

Näin USA oli kytkenyt kapitalistiset taloudet toisiinsa kiinteillä valuuttakursseilla ja ylijäämien kierrätysmekanismeilla. Niiden avulla USA pystyi pitämään yllä suurta vientilyijäämäänsä, jonka vastineeksi se vei omaa ylijäämää omaansa eli voittojaan suojatimaihin suorina sijoituksina ja tulonsiirtoina, jotta nämä puolestaan voisivat pitää yllä kauppavajettaan USA:n kanssa.

Paria seuraavaa vuosikymmentä on nimetty kapitalismin kulta-ajaksi, josta kaikki hyötyivät. Sitten USA sotkeutui yhä syvemälle Vietnamin sotaan, ja sodan jättikustannusten takia USA:n valtionvelka ylitti moninkertaisesti maan kultavarannon arvon. Elokuussa 1971 Nixonin hallinto katkaisi dollarin kulta-kytkennän. Kaiken järjen mukaan tämän olisi pitänyt merkitä dollarin ja sen mukana USA:n talushegemonian lopun alkua, mutta kävikin päinvastoin.

USA onnistui kääntämään sekä tavara- että pääomavirtojen suunnan. Kun aiemmin USA:n mahti perustui tuotteiden ja pääoman vientiin, se alkoi nyt kiihtyvällä nopeudella tuoda molempia. Sekä valtion bud-

jettivaje että kauppavaje alkoi-
vat päättymättömältä näyttävän kasvunsa – mutta samaa tahtia alkoi kasvaa pääomien ja tavaroiden virtaus kaikkialta maailmasta USA:han. USA alkoi elää joka suhteessa velaksi, mutta kykeni imuroimaan muun maailman ylijäämäpääomat, jotka se sitten kierrätti ostamalla niillä muun maailman vientituotteita. Tätä mekanismia Varoufakis vertaa tarujen Minotaurokseen, mutta harkitsi myös toista metaforaa: ”maailman suurin pölynimuri”.

Miten tämä oli mahdollista? Varoufakis tiivistää neljä perussyytä. Dollari oli ja on edelleen varanto- ja raaka-ainevaluutta (erityisesti öljykaupan); halpa työvoima (työväen reaali-palkat eivät ole USA:ssa nousseet vuoden 1973 jälkeen); nopea tuottavuuden kasvu; kilpailukykyinen korkotaso. Kun reaali-palkat pysyivät ennallaan ja tuottavuus kasvoi kohisten, voitot kohosivat taivaisiin. Tästä syystä USA on kyennyt imemään parhaimmillaan 80 prosenttia kansainvälisistä pääomavirroista.

Mutta tämä ei Wall Streetille riittänyt, vaan pankit saivat läpi halunsa kehittää erilaisia johdannaisia eli käytännössä luoda omaa rahaa, kuten subprime-asuntolainoja. Pelkästään vuosien 2005 ja 2007 välisenä aikana USA:n investointipankit laskivat niitä liikkeelle 1 100 miljardin dollarin arvosta. Loput me kaikki muistamme. Vuonna 2008 rysähti, kaikki yksityinen raha haihtui savuna ilmaan ja talous sakkasi ensin USA:ssa ja sitten Euroopassa. USA:n keskuspankki aloitti heti massiivisen rahanpumpauksen korvatakseen johdannaisten katoamisen tuottamaa tyhjiötä. Euroopan keskuspankki aloitti vastaavan toiminnan vasta tänä vuonna.

Paradoksi on, että vuoden

2008 sokkivaikutuksen jälkeen pankkimaailma on onnistunut valtioiden tukirahoituksen avulla vain lujittamaan valtaansa, niin USA:ssa kuin Euroopassa. Varoufakis mielestä kapitalismin tilalla on nyt ”pankrotia”, asiallisesti konkurssikypsien suurpankkien ylivalta. Juuri nyt näyttää siltä, että megalomaanisiin mittoihin kasvanut rahamaailma on ottanut lopullisen niskalengin niin valtioista kuin reaali-taloudesta.

Kirjan ensipainoksessa (2011) Varoufakis johtopäätös oli, että Minotauros kuoli vuonna 2008. Toisen painoksen (2013) lisäluvussa näkemys on paljon lievämpi, sillä siinä vuoteen 2011 ulottuvat tilastot osoittavat, että mekanismi toimii yhä. USA:n kaksoisaliijäämä on edelleen olemassa. Kauppataaseen vaje pienei ensin, mutta palautui pian entiselle tasolle. Sen sijaan valtion budjetin alijäämä kaksinkertaistui, mutta siitä USA selviää, koska ulkomainen pääoma ostaa edelleen valtion velkakirjoja samalla vauhdilla kuin vaje kasvaa.

Sen sijaan ulkomaisten tavaroiden tuonti on supistunut neljänneksellä ja ulkoiset sijoitukset USA:n yksityissektorille ovat painuneet puoleen. Kokonaisvaje ja kokonaistuonti eivät enää ole tasapainossa. Siksi vuoden 2008 rysäys saattoi olla ensi merkki siitä, ettei USA:n hegemoninen asema maailmantalouden nurinkääntyneenä napana ole välttämättä ikuinen. Merkittävin haastaja on Kiina. Nyt maaliskuussa 2015 uutiset kertoivat, että Kiinan massiiviseen Aasian investointipankki -hankkeeseen ovat menossa mukaan myös Euroopan suuret maat Britannian, Saksan ja Ranskan johdolla – USA:n kiivaasti vastustaessa.